

УДК 159.944:37

Дроздова Ю.В., аспірантка кафедри психології Київського національного торговельно-економічного університету

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ЯК МЕХАНІЗМ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

В статті представлено аналіз професійного самовизначення особистості. Професійне самовизначення є багатомірним, багатоступінчатим процесом яке розглядається як серія суспільних завдань, як процес поетапного ухвалення власних рішень, як процес формування особистості професіонала, його індивідуального стилю й оцінки діяльності. Детермінація самовизначення розглядається співвідношенням зовнішньої і внутрішньої зумовленості, активності людини як один з основних механізмів професійного розвитку.

Ключові слова: професійне самовизначення, механізм, розвиток, особистість, власні рішення

В статтє представлен анализ профессионального самоопределения личности. Профессиональное самоопределение является многомерным, многоступенчатым процессом которое рассматривается как серия общественных задач, как процесс поэтапного принятия собственных решений, как процесс формирования личности профессионала, его индивидуального стиля и оценки деятельности. Детерминация самоопределения рассматривается соотношением внешней и внутренней обусловленности, активности человека как один из основных механизмов профессионального развития.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, механизм, развитие, личность, собственные решения

Постановка проблеми. Процес розвитку особистості в зв'язку з характером діяльності відбувається досить своєрідно, виходячи з особливостей цілого ряду особистісних і діяльнісних факторів. Треба зазначити, що цей розвиток має на меті забезпечення досить надійної адаптації індивіда до конкретних і типових, життєвих і регіональних умов, що визначає формування стійких рис особистості, специфічних для більшості видів діяльності (В.А. Бодров 2002, А.А. Крилов 1998, М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк 2012, О.В. Тімченко 2012).

Вивчення проблеми формування особистості в зв'язку з професійною діяльністю, розробка її теоретичних і методологічних підходів і рішень ґрунтуються, насамперед, на досягненнях в галузі психології особистості, психології праці, організаційної психології. Представники різних психологічних напрямів і шкіл основну увагу у своїх дослідженнях зосередили на вивченні структури особистості, різних психічних утворень, з'ясуванні їх функцій, розкритті умов формування різних властивостей особистості і т.д.

Останнім часом інтерес до вивчення особливостей психічного розвитку в період дорослості помітно зріс, і це, очевидно, виявилось наслідком поглядів на безмежність особистісного розвитку людини або, принаймні, своєрідному продовженні цього процесу в наступні періоди життєвої і тим більше трудової активності. На це положення звертає увагу Є.А. Клімов в концепції психічного розвитку, яка була розроблена в працях О.М. Леонтьєва, Д.Б. Ельконіна, В.В. Давидова, що спирається на уявлення про зміну діяльності, є

надзвичайно плідною з погляду розуміння розвитку людини як суб'єкта діяльності, зокрема, очевидно, і на тих етапах, що пов'язані не тільки з підготовкою до праці, плануванням, вибором професійного шляху, але і зі становленням професіонала». Досить переконливі дані про своєрідне продовження психічного розвитку дорослої людини одержала Л.І. Анциферова на підставі аналізу ряду робіт вітчизняних і закордонних авторів, що вивчали структуру інтелекту, загальних і спеціальних здібностей [1; 2; 6; 7; 12; 13; 15; 17; 19; 20].

Важливою особливістю психічного розвитку дорослої людини є можливість виникнення кризових явищ, пов'язаних з уповільненням або навіть регресією в розвитку. Істотну роль у цьому процесі відіграє рівень домагань особистості і ступінь адекватності самооцінки та самовизначення.

Мета статті: здійснити аналіз професійного самовизначення в процесі розвитку професіонала

Завдання: з'ясувати особливості детермінації самовизначення, що зумовлюється співвідношенням зовнішньої і внутрішньої активності людини та являється одним з основних механізмів професійного розвитку.

Становлення суб'єкта діяльності є наслідком проходження людиною складного шляху свого розвитку, підготовки до входження у світ професій, освоєння професійної діяльності, адаптації до неї й удосконалення професійної майстерності. На цьому шляху постійно виникають усе нові і нові вимоги до суб'єкта діяльності, до його професійної придатності, і в той же час рівень придатності, тобто ступінь відповідності особистості цим професійним вимогам, виступає фактором, що детермінують розвиток суб'єкта діяльності.

У цьому зв'язку можна говорити про те, що рівень професійної придатності на етапах становлення професіонала буде залежати, зокрема, від ряду факторів. По-перше, від ступеня адекватності відображення суб'єктом діяльності її об'єкта, тобто того, що суб'єкт намагається пізнати і перетворити в навколишньому світі й у конкретних трудових ситуаціях. По-друге, профпридатність суб'єкту; буде визначатися характером професійної мотивації особистості, її спрямованістю, інтересами, установками і т.д. По-третє, важливим фактором формування профпридатності є розвиток у суб'єкта індивідуально своїх способів розв'язання типових життєвих і кризових проблем (формування індивідуального стилю трудової діяльності), уявлень про своє місце в житті і праці, і ствердження себе в суспільстві й в уявленні про самого себе, системи самооцінки і самовдосконалення. У цьому полягають індивідуальні можливості об'єкта з погляду прояву рівня придатності і керування (розвитку, корекції) цією властивістю [2; 7; 12; 13; 15; 18; 20].

Становлення суб'єкта діяльності зі своєю позицією, професійними планами, стратегією поведінки, цілями і програмами дій, відношенням до результатів діяльності й інших специфічних властивостей є результатом переломлення законів розвитку людини, зміни психічного складу на життєвому шляху під впливом діяльнісних детермінант. І в цьому процесі одним із критеріїв особливостей розвитку виступає рівень професійної придатності суб'єкта у своєму діяльнісному (ступінь трудової продуктивності, надійності і т.д.) і суб'єктивному (ступінь задоволеності конкретною працею) вираженні.

Таким чином, основним механізмом формування особистості (суб'єкта діяльності) і досягнення визначеного рівня професійної придатності є співставлення психічної організації з вимогами діяльності. Однак встановлено, що в умовах жорстко детермінованих вимог, нормативів діяльності особистість і її психіка набувають і виявляють не тільки різноманіття форм і способів пристосування, самоорганізації, але і конструктивну особистісну активність у пошуку і виробленні механізмів і прийомів регуляції діяльності. Принцип суб'єкта діяльності реалізує гіпотезу Б.Ф. Ломова, що забезпечення будь-яких вимог здійснюється не шляхом локальної відповідності і порівняння окремо взятих психічних процесів, властивостей і технічних вимог діяльності, а цілісним способом організації на будь-якому рівні активності. Звідси випливає, що і вимоги професійної придатності до конкретної діяльності (і як рівень досягнень суб'єкта, і як його індивідуально-професійна властивість) повинні оцінюватися характеристиками цілісної особистості, системним показником властивостей особистості [2; 4; 6; 7; 8; 11; 13; 15; 19; 20].

Формування професійної придатності нерозривно пов'язано із самовизначенням особистості, тобто із самоствердженням, самореалізацією і самовдосконаленням людини в суспільстві, у праці і трудовому колективі. Професійне самовизначення — це самостійне й усвідомлене переживання змістів виконуваної роботи і всієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації. Цей процес зумовлений проявами внутрішніх ресурсів, сил, установок на шляху професійного становлення особистості і її розвитку. Професійне самовизначення людини у світі професій і на професійному шляху є особистим і особистісним аспектом формування професіонала. Проблему самовизначення особистості варто розглядати в контексті не тільки юнацького віку або вибору професії, але й у більш широкому змісті, у зв'язку з питаннями професійного розвитку особистості.

Професійне самовизначення є багатомірним і багатоступінчастим процесом, яке можна розглядати під різними кутами зору:

як серію завдань, що ставить суспільство перед особистістю і їх варто вирішувати;

- як процес поетапного ухвалення рішення, за допомогою якого людина формує баланс між власними перевагами, інтересами, цілями і вимогами трудової діяльності, потребами суспільства і т.д.;

- як процес формування особистості професіонала, його індивідуального стилю й оцінки діяльності [2; 7; 11; 12; 13; 16].

З цих позицій професійне самовизначення трактується як «Я-концепція» індивіда, що відбиває його розуміння, переживання і наміри, предметні дії в професійній діяльності. Перераховані вище цільові функції професійного самовизначення за своєю суттю є критеріями оцінки професійної придатності.

Професійне самовизначення припускає формування суб'єкта, що володіє високою мобільністю, широкою орієнтацією у світі професійної праці, не обмежуючи можливості особистісного розвитку, тобто відбиває єдність життєвого (професійного) і особистісного самовизначення.

Таким чином, професійне самовизначення не тільки акт вибору професії, але динамічна процедура формування професіонала на всьому життєвому шляху.

На думку Н.С. Пряжникова, у даний час - більш розповсюдженим стає зсув інтересу особистісним аспектом цієї проблеми. Аналіз власне професійного самовизначення не може бути досить ефективним при його ізольованому дослідженні (цілісного підходу до феномена самовизначення особистості. Саме такий погляд на проблему самовизначення має розглядати цей феномен у зв'язку з розвитком, формуванням професіонала і досягненням рівня професійної придатності на всіх етапах професійного шляху.

Методологічні основи для аналізу проблеми самовизначення особистості було визначено С.Л. Рубінштейном [2], що, вирішуючи проблему детермінації поведінки, розглядав співвідношення зовнішньої і внутрішньої зумовленості активності людини. Ця внутрішня зумовленість, через яку переломлюються зовнішні впливи, і є ключем до розуміння самовизначення. За С.Л. Рубінштейном, самовизначення особистості - це самодетермінація. Саме активне самовизначення, що втілюється в реальних діях, веде до формування і розвитку тих внутрішніх умов, що створюють можливості для розвитку особистості, формування передумов збільшення рівня професійної придатності, подальшого самовизначення. Суб'єктний підхід при аналізі професійної діяльності дозволяє виділити таку форму детермінації в процесі самовизначення, як саморегуляція (Л.Г. Дікая, О.А. Конопкін, Г.С. Нікіфоров). Процеси саморегуляції визначають механізми регуляції рівня професійної придатності як мобілізації ресурсів особистості й організму, адаптації до умов і процесів трудової діяльності, аналізу можливостей особистості і співставлення їх з вимогами діяльності, побудова і корекція особистих планів, стратегій поведінки і перспектив розвитку і т.д.

Теорія соціальної ідентифікації припускає, що кожен індивід прагне до досягнення і збереження позитивної групової ідентичності. Є.А. Клімов [7] порушує закономірне питання про те, як в одній людині одночасно можуть функціонувати протилежні регуляторні системи — особистісна і групова або різні групові ідентичності. Аналіз літератури призводить до трьох варіантів відповіді. По-перше, ситуативність поведінки людини, тобто та або інша система (ідентифікація) «працює», виявляється в різних ситуаціях. По-друге, можливий розвиток особливих міжгрупових форм сприйняття, що дозволяють витіснити інформацію, що суперечить наявній інформації. По-третє, прийняття надгрупових цілей, усвідомлення місця «своєї» групи в суспільному поділі функцій.

У більшості робіт із професійного розвитку стверджується, що однією з визначальних умов цього процесу є перетворення власної життєдіяльності на предмет перетворення, появи особистісної професійної позиції стосовно професійної діяльності. З огляду на розуміння професійного самовизначення як діяльності по інтеграції трудової активності в цілісну систему усіх форм її прояву, є всі підстави розглядати цей вид самовизначення як один з основних механізмів професійного розвитку.

Самовизначення особистості може розглядатися як результат і як процес засвоєння, закріплення і прояви цілісних та значимих особистісних утворень. У першому випадку виокремлюють достатньо стабільні форми фіксації досвіду особистості в різних психологічних структурах, таких як самосвідомість,

ідентичність і т.д. Аналізуючи самовизначення як процес, багато авторів говорять про особливу потребу самовизначення. Часто людина описується як суб'єкт самовизначення, тобто самовизначення виступає як форма активності.

Самовизначення — це не просто акт ухвалення рішення або усвідомлення себе. «Професійне самовизначення, — стверджує Є.А. Клімов, — це діяльність людини, що приймає той або інший зміст, це насамперед образи бажаного майбутнього, особливості усвідомлення себе і свого місця в системі ділових міжособистісних стосунків» [7, С. 29].

Якщо розглядати діяльність як одиницю психологічного аналізу поведінки і життєдіяльності людини, то з цієї позиції, на думку Є.А. Клімова [7], самовизначення є діяльністю з метою перетворення внутрішньої психологічної структури, її збереження і розвитку. Отже, самовизначення, що розуміється як власне психологічна діяльність, містить у собі таку мету, як інтеграція особистості, психологічний захист, розв'язання «завдань на зміст» і т.д. Самовизначення і самоперетворення психологічної структури особистості можливі тільки при здійсненні вчинку, тобто реалізації цього перетворення в зовнішнім середовищі.

У психології праці інтерес до проблеми формування особистості професіонала зріс особливо в останні роки в зв'язку, по-перше, з розвитком гуманістичних тенденцій у розв'язанні завдань науково-технічного прогресу, по-друге, з розробкою і впровадженням концепцій особистісного, діяльнісного і системного підходу при рішенні комплексних задач удосконалювання, оптимізації різних структур організації діяльності («людина-машина» «суб'єкт-суб'єкт» і ін.), по-третє, з посиленням уваги до досліджень в галузі психології особистості, і вивчення проблем самовизначення життєвого і професійного шляхів, генезису мотиваційно-потребнісної сфери, здібностей і т.д. Особлива увага до проблеми формування особистості професіонала викликана постановкою питань про зв'язок її змісту і динаміки з питаннями придатності людини до трудової діяльності, з індивідуально-психологічними особливостями суб'єкта діяльності, з можливістю оцінки і прогнозування цього процесу і т.д.

Основна сутність проблеми формування особистості професіонала зводиться до двох таких основних положень:

1) «особистість проявляється в професії» — у процесі вибору й оволодіння професією, професійного удосконалення і реалізації особистості професіонала, визначення його місця в суспільстві, досягнення матеріальних і духовних цінностей, задоволення особистих пізнавальних інтересів;

2) «розвиток особистості в діяльності» — формування професійно орієнтованих якостей людини (його організму й особистісних рис), розширення сфери пізнання навколишнього світу і його значення, розвитку форм і змісту предмета спілкування.

Проблема формування особистості професіонала є комплексною, і змістовно в ній можна виділити і розглядати психологічні, професійні, фізіологічні, медичні, соціальні й інші аспекти [1; 3; 7; 8; 9; 12; 13; 15; 16].

У психологічному плані ця проблема в основному пов'язана з вивченням закономірностей формування операціональної структури діяльності в процесі професіоналізації й у залежності від індивідуальних групових і загальних

особливостей особистісної сфери, а також розвитку (мотивів і інтересів, здібностей, емоційно-вольової сфери, професійно важливих якостей) на різних етапах професійного шляху й у різновидах трудової діяльності.

Професійний аспект проблеми характеризується, головним чином, вивченням причинно-наслідкових зв'язків між ефективністю, надійністю, якістю діяльності, її безпекою й індивідуально-психологічними особливостями суб'єкта діяльності в процесі становлення і функціонування професіонала.

Основним предметом вивчення фізіологічних особливостей професійного становлення особистості є проблема функціональної адаптації, фізіологічних механізмів регуляції трудових процесів і резервних можливостей організму суб'єкта діяльності в різних умовах виконання трудових завдань.

Медичні аспекти проблеми відбивають насамперед питання професійного здоров'я і довголіття діяльної особистості, профпатології в зв'язку з особливостями змісту й умов діяльності і професійною придатністю (психічної, фізіологічної й ін.) особистості.

Проблема формування особистості професіонала і його професійної придатності має виражені і, певною мірою, самостійні аспекти теоретичного і практичного характеру. У теоретичному плані ця проблема пов'язана з розробкою і доповненням відомих психологічних концепцій особистості, її структури, розвитку і детермінації на різних етапах життєвого шляху і т.д. Практичний аспект проблеми спрямовано на розробку і розв'язання завдань професійної орієнтації (і переорієнтації), психологічного відбору (набору, підбору, комплектування, експертизи і т.п.), розподілу і розміщення кадрів, трудового навчання, професійної підготовки (і перепідготовки), виробничої і соціально-психологічної адаптації, психологічної підтримки і т.д.

Образ «Я-професіонал», як правило, розглядається як об'єктивний показник динаміки професіонального самовизначення особистості. Зміни, відбуваючись в його структурі, досить повно характеризують зміни ставлення особистості до себе як до професіонала на всіх психологічних рівнях: мотиваційно-потребнісному, когнітивному, емоційно-вольовому, поведінковому.

Найважливішим недоліком традиційного підходу, пов'язаного з діагностикою професійної придатності, був розгляд людини як набору константних функцій і психологічних якостей. В даний час очевидно, що професійна придатність — це властивість особистості, що формується, що розвивається. Під час професійної діяльності спостерігаються постійні зміни її змісту, засобів, умов які визначають усе нові і нові вимоги до одного і того самого, що стимулює її розвиток [3; 7; 10; 13; 15; 18; 19; 20].

Міра сталості і мінливості різних особистісних властивостей, а також різних типів особистості неоднакова; Різним типам особистості відповідають різні типи розвитку.

На думку більшості фахівців, вивчення формування особистості професіонала необхідно починати задовго до його вступу у власне професійну діяльність, з ранніх років [1; 2; 6; 7; 8; 12; 13; 15; 16].

Експериментальні дослідження дали змогу виявити особливості динаміки професійно важливих якостей протягом усього професійного шляху людини. В онтогенезі найбільш стабільними є якості, пов'язані з типологічними

особливостями вищої нервової діяльності — характеристики темпераменту, екстра-інтроверсія, нейротизм, емоційна реактивність [3; 7; 11; 13; 17; 19; 20].

Водночас особистісні якості демонструють велику мінливість під час професійної діяльності. Це, наприклад, виявляється в динаміці і становленні професійної самооцінки. На етапі професійного самовизначення (вибору професії) прогностична оцінка професійної діяльності значимо корелює з загальною самооцінкою особистості; у групі молоді від 20 років вона в більшості випадків трохи завищена, і в цілому відіграє позитивну роль (у підлітків переважають високі цілі). Ведучою при цьому є емоційна складова самооцінки на початковому етапі професійної підготовки вона звичайно недостатньо відповідає об'єктивним умовам, знижується її стійкість, що створює умови для тривалого її формування. За період навчання формується самооцінка успішності навчальної діяльності, що потім неадекватно переноситься на професійну діяльність.

Висновки: в статті представлено аналіз професійного самовизначення особистості. Професійне самовизначення є багатомірним, багатоступінчатим процесом яке розглядається як серія суспільних завдань, як процес поетапного ухвалення власних рішень, як процес формування особистості формування професіонала, його індивідуального стилю й оцінки діяльності. Детермінація самовизначення розглядається співвідношенням зовнішньої і внутрішньої зумовленості, активності людини як основний механізм професійного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александровский Ю. А. Пограничные психические расстройства / Ю. А. Александровский. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 576 с.
2. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие учения и современное состояние проблемы / В. А. Бодров. – М. : Ин-т психологии РАН, 1995. – 128 с.
3. Загрядский В. П. Методы исследования в физиологии труда / В. П. Загрядский, З. К. Сулимо-Самуйлло. – Л. : ВМедА, 1991. – 269 с.
4. Кабаченко Т.С. Методы воздействия и психология безопасности личности, общества, государства. Аспект-Пресс, 2003. – 179 с.
5. Караяни А. Г. Приемы психической саморегуляции / А. Г. Караяни. – М., 1992. – 36 с.
6. Клименко В.В. Психофізіологічні механізми праксису людини. Монографія / В.В. Клименко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. – 640 с.
7. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов.– Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
8. Коженевські Л.Ф., Серіков Я.О. Безпека життєдіяльності – секюрітологія. Проблеми. Завдання. Шляхи вирішення: монографія: в 2-х ч. Харк.нац. акад. міськ. Госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2012. – 342 с.
9. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія / О. М. Кокун. – К. : Міленіум, 2004. – 265 с.
10. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 580 с.

11. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності: Підручник для студентів вищ. навч. закладів. – К. : Ельга ; Ніка-Центр, 2003. – 400 с.
12. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Методичні та теоретичні проблеми в психології: Навч. посібник / М.С. Корольчук., В.І. Осьодло – К. : Ніка-Центр, 2013. – 336 с.
13. Крайнюк В.М. Психологія стересостійкості. – К. : Ніка-центр, 2009. – 406 с.
14. Лебедев В.И. Экстремальная психология. Психическая деятельность в технических и экологических замкнутых системах: – М. :ЮНИ-ТИ-ДА-НА,2011 – 375 с
15. Максименко С. Д. Метод дослідження особистості / С. Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – №7. – С. 1–8.
16. Марищук В. Л. Методы оценки функциональных состояний и работоспособности / В. Л. Марищук ; сост. и общ. ред. Л. В. Куликова // Психические состояния. – СПб : Питер, 2000. – С. 105–109.
17. Миронець С. М. Організаційно-методичні засади психофізіологічного забезпечення фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в екстремальних умовах / С. М. Миронець // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К. : Міленіум, 2003. – Т. V. : Психофізіологія. Медична психологія. Генетична психологія. – ч.2. – С. 125–129.
18. Миронець С.М. Негативні психічні стани рятувальників в умови виникнення надзвичайних ситуацій. Монографія./С.М. Миронець, О.В. Тімченко. “Видавництво” “Август Трейд” ,Київ,2007 р. – 168 с
19. Перелигіна Л.А. Закономірності структурні організації серцевосудинної системи в умовах дії на організм різних видів опромінення: автореф. Дис. на здобуття наук. ступеня доктора біол. наук : 03.00.11 «Цитологія, клітинна біологія та гістологія»/ К. : 1996. – 36 с.
20. Тімченко О.В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція): Дис. д-ра психол. наук : 19.00.06. – Х. : Нац. ун-т внутріш. справ, 2003. – 427 с.

УДК 159.9

Іванченко О.С., ст. викладач кафедри практичної психології УІПА

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ З ОСОБЛИВОСТЯМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ РЯТУВАЛЬНИКА

В дослідженні був визначений оптимальний рівень переживання провини рятувальниками як середня виразність провини-риси, оскільки в осіб із середніми показниками провини спостерігаються високі адаптаційні можливості.

Ключові слова: почуття провини, особистість рятувальника.